

ВИНИКНЕННЯ ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО БАНКРУТСТВО ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Лазарева Н.М.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»

У даній статті висвітлені етапи розвитку законодавства про неплатоспроможність суб'єктів господарювання. Розглянуто процедуру банкрутства. Акцентовано увагу на національні аспекти банкрутства. Визначені проблеми застосування законодавства про банкрутство під час кримінального провадження. Виявлення прогалин у національному законодавстві.

Ключові слова: неплатоспроможність, банкрутство, банкрут, кредитор, доведення до банкрутства.

Постановка проблеми. Діюча нормативно-правова база, яка регламентує процедури відновлення платоспроможності та банкрутства є недосконалою в сучасних економічних умовах та призводить до того, що суди не мають єдиної позиції по її застосуванні на практиці. Очевидно, що така ситуація є неприпустимою та потребує невідкладних змін та доповнень законодавства, що регулює процедуру відновлення платоспроможності та банкрутства, враховуючи важливе значення інституту банкрутства в Україні, який займає одне з провідних місць в розвитку економічних відносин серед учасників господарського обороту. Усе це актуалізує необхідність глибокого та всебічного дослідження правового регулювання процедури банкрутства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові проблеми регулювання процедури банкрутства висвітлювались у наукових працях багатьох авторів. Загалом їхні дослідження торкалися питань історії, осмислення понятійного апарату та удосконалення законодавства про банкрутство. Отже, проблематика даного питання мала місце в роботах таких вчених як: М.М. Берест, О.М. Бірюков, О.М. Борейко, П.В. Брінь, І.А. Бутирська, Є.В. Волконський, В.В. Джуль, С.В. Жуков, Н.М. Заярна, В.В. Капустін, О.М. Кравцова, О.А. Латиніч, О.А. Лісничук, О.О. Мельник, О.Ю. Мірошніченко, Б.М. Поляков та інші.

Мета статті полягає у дослідженні становлення інституту банкрутства, визначення правової природи поняття банкрутства, аналізі правової регламентації процедури банкрутства, встановленні проблем та внесенні пропозицій щодо правового регулювання процедури банкрутства, а також дослідженні проблемних аспектів практики застосування законодавства про банкрутство.

Для досягнення поставленої мети основна увага у статті приділена вирішенню таких завдань: узагальнення та систематизування історичного досвіду походження інституту банкрутства; дослідження правової природи поняття банкрутства; аналіз проблематики правового регулювання процедури банкрутства; встановлення прогалин діючого законодавства у сфері банкрутства.

Виклад основного матеріалу. Інститут банкрутства має давню історію. Взаємини кредитора та боржника регулювалися ще в римському праві. Кредиторам надавалася можливість розпоряджатися усім майном боржника після того, як

представник кредиторів складав його опис. Майно могло продаватися на аукціоні, а гроші розподілятися між кредиторами на основі встановлених квот. У середні віки, за магдебурзьким правом, а також за законами окремих міст Німеччини, питання неспроможності фізичних і юридичних осіб регулювалися досить жорстко. Майно боржника, переважно, повністю конфіскувалося для якомога більш справедливого та рівного задоволення вимог кредиторів. Так само вчиняли у давні часи і з неплатоспроможними лихварями: їх навіть саджали у боргову яму. В умовах феодалізму вільний землероб за несплату боргів міг стати кріпаком. На Сході несправний боржник піддавався принизливим фізичним покаранням, навіть, підлягав страті [13, с. 155].

Отже, за старих часів банкрут, переважно, ніс відповідальність не майновими інтересами, а своїми особистими правами.

Ставлення до неспроможних боржників, як до злочинців, поступово змінювалося. Практика здійснення підприємницької діяльності свідчила, що неспроможність могла статися не тільки внаслідок умисних незаконних дій боржника. З часом окремі правові способи, що використовувалися учасниками майнових відносин з метою розв'язання проблем неспроможності, почали оформлюватися у самостійний інститут права. Розвиток відповідної сфери законодавства у багатьох країнах Європи того часу відбувався приблизно однаково, зі схожими етапами.

Становлення інституту банкрутства в Україні відбувалося в надзвичайно складних умовах. Витоки конкурсного права можна знайти ще у давньокіївській пам'ятці – Руській Правді. Це свідчить про те, що формування інституту банкрутства в нашій країні починається з становлення державності та розвитком торгових відносин. Цей інститут пройшов декілька етапів у своєму генезисі.

Перший етап: свій розвиток давньоруський конкурсний процес розпочинає з Руської Правди (XIII ст. до XVIII ст). У цей час судових органів не існувало, судові функції виконували «владці», а суддями були князі, посадники та інші. При конкуренції вимог кредиторів унаслідок неоплатності боржника предметом стягнення ставало не тільки майно неплатника, а і він сам. Тобто, стягнення кредиторів було звернене на особистість боржника. Боржник підлягав продажу, а отри-

мані кошти розподілялися між кредиторами за встановленою черговістю: іноземці, іногородні та інші кредитори.

Другий етап – конкурсний процес царської Росії (1740-1917 р.р.). Його початок знаменується прийняттям Статуту неспроможності 1740 року. В статуті містилося визначення поняття неплатоспроможності, було передбачено мирову угоду, яка повинна була застосовуватися для попередження розподілу майна боржника. Цим актом було вперше законодавчо закріплено статус кураторів як посадових осіб, які обираються кредиторами або призначаються Комерц-колегією, діють за дорученням суду та представляють інтереси боржника. До кураторів висувалися вимоги щодо сумлінності, виборності лише з кредиторів п'ятої черги, наявності російського підданства, за виключенням ситуацій, коли боржник або будь-хто з кредиторів були іноземцями [14, с. 130]. Однак, незважаючи на безліч позитивних аспектів, даний статут так і залишився на папері, не отримавши подальшого застосування.

Третій етап – становлення і розвиток Радянської системи управління (1917-1991 роки). Конкурсний процес цього часу складався із судової практики, побудованої на дореволюційних правилах про неспроможність. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс РСФСР 1922 року містив положення щодо неспроможності торгових товариств та фізичних осіб, будь-яких норм, що регулювали саму процедуру банкрутства, не існувало. В Українській РСР дані положення з'явилися дещо пізніше, у Цивільному процесуальному кодексі 1929 року. З уведенням монополії державної власності, посилення планових основ в економіці цей інститут втратив своє призначення. Офіційна доктрина того часу не визнавала інститут банкрутства, оскільки при плановій соціалістичній економіці, як проголошувалося, не було місця неспроможності. На початку 60-х років загальні норми про банкрутство були виключені із законодавства [13, ст. 147].

Банкрутство є унікальним правовим механізмом вирішення проблем заборгованості приватної особи шляхом визнання цієї особи неспроможною. Багаторічний досвід застосування Закону свідчить, що правовий механізм банкрутства використовується суб'єктами господарювання як для реального відновлення платоспроможності боржників, так і для ухилення від майнової відповідальності перед іншими контрагентами та сплати необхідних внесків до державного бюджету. Адже господарюючі суб'єкти не тільки перестали боятися процедури банкрутства, а й навчилися користуватися і навіть зловживати лояльністю законодавця до неплатоспроможних підприємств та прогалинами чинного законодавства [12, с. 3]. Частими є випадки, коли деякі кредитори намагаються використати процедуру банкрутства не для задоволення своїх грошових вимог до боржника чи участі у санації з метою відновлення платоспроможності останнього, а для заволодіння майном підприємства, що опинилося у кризовому стані, шляхом контролю над процедурою банкрутства через комітет кредиторів та арбітражного керуючого. По своїй суті це є рейдерське захоплення. Класична схема рейдерського захоплення шляхом банкрутства передбачає створення на підприєм-

стві штучної кредиторської заборгованості. Після цього кредитори ініціюють процедуру банкрутства такого підприємства, наслідками чого зазвичай стають відсторонення керівника від управління, перерозподіл активів підприємства та його ліквідація, або існування без активів. До реалізації подібних схем залучають кваліфікованих юристів, арбітражних керуючих, суддів, державних реєстраторів. Слід зазначити, що рейдери, створивши на підприємстві борги, користуючись прогалинами в законодавстві, не дають йому погасити заборгованість у встановлений законодавством або угодою термін. Зазвичай у цьому їм допомагають судові рішення, прийняті на підставі підроблених документів. Поширеним явищем є скуповування боргів з метою їх подальшого використання для незаконного захоплення [10, с. 99]. Варто зазначити, що практика свідчить про те, що зловживають інститутом банкрутства як боржники, так і кредитори. Зловживання з боку боржників полягають у тому, що вони намагаються ухилитися від сплати своїх грошових зобов'язань, при цьому вдаються до умисних банкрутств, зменшують конкурсну масу. Найбільш типовими способами зловживань з боку боржників є такі: – ухилення від сплати податків через банкрутство. Широкі можливості для цього надає мораторій на задоволення вимог кредиторів, на час дії якого зупиняється виплата боржником податкових зобов'язань, і до нього не застосовуються податкові санкції; – виведення активів підприємства боржника або незаконне їхнє заміщення. Цьому сприяє непрозорість процедури оцінювання та реалізації активів боржника, які в ході банкрутства дають можливість для виведення в іншу структуру, підконтрольну керівництву чи власникам боржника (наприклад, ціна ліквідного майна боржника може бути дуже занижена). Таке майно, як правило, реалізується «своєї» структурі боржника практично за безцінь. Вигоду від цього можуть отримати керівники боржника, які не є його власниками, але своїми діями фактично призвели підприємство до умисного банкрутства [11, с. 624].

В Україні через недосконалість законодавства про банкрутство у судовій практиці виникають проблеми з його застосуванням. Зокрема, на ефективність боротьби із злочинами, пов'язаними з банкрутством, негативно впливають розбіжності в окремих положеннях, що регулюються нормами кримінального і господарського права. Так, згідно зі статтями 219 та 222 Кримінального кодексу України великою матеріальною шкодою вважається сума, яка в п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [2]. У той же час, справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати [4]. Порушення справи про банкрутство чи визнання підприємства банкрутом у переважній більшості передують певні некоректні чи навмисні дії керівників боржника. Проте, довести вину зловмисників не завжди вдається. Як показує практика, застосування норм, що встановлюють кримінальну відповідальність, зокрема, за злочин доведення до банкрутства, викликає певні труднощі. Нерідко для припинення зловживань у процедурах бан-

крутства правоохоронними органами практикується порушення кримінальних справ по суміжних статтях Кримінального кодексу України, за якими вже існує досвід доказів та застосування норм про зловживання владою або службовим становищем, службову недбалість, службове підроблення, незаконне збагачення і т. ін. Справи по даній категорії злочинів до суду майже не доходять, «розпадаючись» уже на стадії досудового слідства, тому зафіксовані лише одиничні випадки притягнення осіб до кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства. У більшості випадків ініціатори кримінальних банкрутств прагнуть у такий спосіб: приховати інший злочин, зокрема, розкрадання бюджетних коштів та фінансові шахрайства; уникнути оподаткування; реструктуризувати борги шляхом списання коштів на фіктивну санацію; позбавитися заборгованості перед кредиторами; усунути конкурента або захопити контроль над підприємством чи його активами [9, с. 144].

Доведення до банкрутства, яке передбачене статтею 219 Кримінального кодексу України, репрезентує раніше цілий комплекс посягань у сфері банкрутства та продовжує становити собою суспільну небезпечність для відносин у сфері господарювання, оскільки здатне завдати велику матеріальну шкоду державі чи кредиторам. Цей злочин загрожує встановленому законодавством порядку здійснення господарської діяльності у частині забезпечення інтересів громадян, юридичних осіб та держави від ризиків, пов'язаних з неплатоспроможністю суб'єктів господарської діяльності, яка юридично фіксується під час розгляду справ про банкрутство такого суб'єкта. Наслідками недосконалості законодавства, ослабленої уваги до процесів відновлення платоспроможності боржника з боку держави, а також застосування різних злочинних схем є щорічна ліквідація в Україні великої кількості підприємств, чимала частка яких є підприємствами державної власності, стратегічно важливими, соціально значимими через велику кількість робочих місць [7, с. 314].

Висновки. Банкрутство як правове та економічне явище відомо людству вже досить давно. Своїм походженням та подальшим розвитком інститут банкрутства зобов'язаний еволюції підприємництва та вільної конкуренції, при яких суб'єкт господарської (підприємницької) діяльності несе всі ризики, що пов'язані з цією діяльністю. Вже ранні джерела права різних держав передбачали особисту відповідальність боржника за своїми зобов'язаннями аж до самої смерті. Згодом інститут банкрутства зазнав суттєвої трансформації, однак, незважаючи на це, можна з упевненістю стверджувати, що він продовжує залишатись невід'ємним атрибутом ринкової економіки. Становлення інституту банкрутства в Україні відбувалося в надзвичайно складних умовах. Формування цього інституту в нашій країні пов'язане з становленням державності та розвитком торгових відносин. Він пройшов три етапи у своєму генезисі. Однак, лише після отримання статусу суверенної незалежної держави Україною, таке явище як банкрутство було оформлено на нормативному рівні. Законодавство в цьому плані має суттєві недоліки, що свідчить про необхідність теоретичного переосмислення

даного поняття. Шлях формування та становлення нормативно-правового регулювання процедури банкрутства в Україні був достатньо складним. Новелою у вітчизняному правовому полі став Закон України «Про банкрутство», введений в дію Постановою Верховної Ради України від 14.05.1992 № 2344-ХІІ, який закріпив та врегулював процедуру банкрутства, він був чинний сім років, проте він окреслював лише контур системи державного регулювання сфери неплатоспроможності і мав значні недоліки. Принципово іншим був Закон України від 30 червня 1999 р. «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Переваги даного нормативно-правового акту були беззаперечними. Однак, як показала практика він мав також суттєві недоліки. Третя редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», що набрала чинності з 19 січня 2013 року запровадила докорінні зміни норм, що регулювали устатковані відносини більше десяти років. Процедура банкрутства передбачає собою участь у ній відповідних суб'єктів. Основними дійовими особами процедури банкрутства є сторони (кредитори і боржник) та арбітражний керуючий. Особливе місце в ній займає держава. Відносно інших учасників справи про банкрутство, то вони з'являються в процедурах банкрутства епізодично в залежності від виду боржника, процедури і порядку погашення заборгованості. В цілому задача таких учасників складається в створенні сприятливих організаційних, економічних, екологічно безпечних, соціальних умов реалізації процедур ліквідації, санації та мирової угоди. В процесі становлення законодавства про банкрутство правовий статус вищезазначених учасників зазнав певної трансформації. Окремі категорії суб'єктів підприємницької діяльності виведені законодавцем за межі загального правового регулювання процедури банкрутства, що зумовлено в першу чергу специфікою їх правового становища та особливостями застосування до них процедур банкрутства. До таких суб'єктів банкрутства віднесено: містоутворюючі підприємства; особливо небезпечні підприємства; сільськогосподарські підприємства; підприємства-страховики; професійних учасників ринку цінних та інститутів спільного інвестування; емітентів чи управителів іпотечних сертифікатів, управителів фонду фінансування будівництва чи управителів фонду операцій з нерухомістю; фізичних осіб-підприємців; фермерські господарства; підприємства-боржники, що ліквідується власником-юридичні особи, щодо яких прийнято рішення про ліквідацію, однак вартості їх майна недостатньо для задоволення вимог кредиторів; державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50%. Однак, не зважаючи на це, розділ VII Закону, що регулює дане питання, все ж потребує суттєвого доопрацювання, у зв'язку з наявністю значної кількості прогалин та суперечностей, які були виявлені в ході практичної реалізації положень діючого законодавства у сфері банкрутства. Багаторічний досвід застосування Закону свідчить, що правовий механізм банкрутства використовується суб'єктами господарювання як для реаль-

ного відновлення платоспроможності боржників, так і для ухилення від майнової відповідальності перед іншими контрагентами та сплати необхідних внесків до державного бюджету. Адже господарюючі суб'єкти не тільки перестали боятися процедури банкрутства, а й навчилися користуватися і навіть зловживати лояльністю законодавця до неплатоспроможних підприємств та прогалинами чинного законодавства. Отже, застосування наявної законодавчої бази не сприяє підвищенню ефективності протидії зловживанню інститутом банкрутства. За час дії нової редакції Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» стала очевидною проблема застосування положень даного нормативно-правового акту. Склалася не тільки неоднозначна судова практи-

ка щодо тих чи інших правовідносин у процедурах банкрутства, а навіть виникли різні погляди на тлумачення та порядок застосування Закону про банкрутство. Не дивлячись на те, що законодавство в сфері банкрутства в Україні має особливий статус спеціального закону, ефективність цього інституту є достатньо низькою. Наявність значних недоліків свідчить про те, що нормативна база у сфері банкрутства потребує суттєвого доопрацювання. Тому виникає нагальна необхідність у внесенні змін у вітчизняне законодавство, вдосконаленні нормативно-правових актів, що розроблені на виконання Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», та усуненні неузгодженості норм законодавства з питань банкрутства з іншими нормами законодавства.

Список літератури:

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 № 2343-ХІІ ІV // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про банкрутство» від 30.06.1999 № 784-ХІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/784-14>
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
5. Брінь П. В. Аналіз сучасного стану інституту банкрутства України / П. В. Брінь, А. Ю. Бондаренко // Вісник Нац. техн. університету «ХПІ». – 2013. – № 69(1042). – С. 155-161.
6. Бутирська І. А. Історія становлення регламентації правового становища учасників справи про банкрутство / І. А. Бутирська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – № 65. – С. 127-133.
7. Заярна Н. М. Підходи регулювання банкрутства господарюючих суб'єктів з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду / Н. М. Заярна, Р. І. Мігальчич // Інноваційна економіка. – 2013. – № 1. – С. 312-315.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
9. Кришевич О. В. Доведення до банкрутства: кримінально-правовий аспект та розмежування з шахрайством / О. В. Кришевич, І. О. Рощина // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 1. – С. 143-147.
10. Мельник О. О. Банкрутство як один із способів протиправного перерозподілу та відчуження власності в Україні (рейдерство) / О. О. Мельник // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 3. – С. 97-102.
11. Раковець К. Ю. Судово-економічні дослідження стосовно виявлення ознак фіктивного банкрутства підприємств / К. Ю. Раковець // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – № 11. – С. 622-626.
12. Серан А. В. Основания недействительности сделок должника-банкрота / А. В. Серан // Арбитражная практика. – 2005. – № 4. – С. 3-13.
13. Яковлев О. О. Становлення та історичні етапи розвитку інституту банкрутства в Україні / О. О. Яковлев // Університетські наукові записки. – 2010. – № 2. – С. 140-148.

Лазарева Н.М.

Николаевский институт права

Национального университета «Одесская юридическая академия»

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ИНСТИТУТА НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О БАНКРУТСТВЕ В ПРОЦЕССЕ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Аннотация

В данной статье рассмотрены этапы развития законодательства о неплатежеспособности субъектов хозяйствования. Рассмотрена процедура банкрутства. Акцентировано внимание на национальные аспекты банкрутства. Определены проблемы применения законодательства о банкрутстве в ходе уголовного производства. Выявление пробелов в национальном законодательстве.

Ключевые слова: неплатежеспособность, банкрутство, банкрот, кредитор, доведение до банкрутства.

Lazareva N.M.

Mykolaiv Institute of Law

National University «Odessa Law Academy»

THE EMERGENCE OF THE INSOLVENCY INSTITUTE OF ECONOMIC ENTITIES AND THE PROBLEMS OF THE APPLICATION OF BANKRUPTCY LEGISLATION IN THE COURSE OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

In this article the stages of development of legislation on insolvency of economic entities are covered. The bankruptcy procedure is considered. The focus is on the national aspects of bankruptcy. The problems of application of bankruptcy law during the criminal proceedings are identified. Identification of gaps in national legislation.

Keywords: insolvency, bankruptcy, bankrupt, creditor, bankruptcy.